

ERINDRING OG HISTORIEBRUG

INTRODUKTION TIL ET FORSKNINGSFELT

■ ANETTE WARRING

ET FLERFAGLIGT OG BEGREBSMANGFOLDIGT FORSKNINGSFELT

Forskning i erindring og forskning i historiebrug er så sammenvævet, at det giver god mening at behandle det som et sammenhængende forskningsfelt. Det er stort, ekspanderende og heterogent, og det er karakteriseret ved at være flerfagligt og ved at gøre brug af mange forskellige begreber. Mange fag har oplevet et slags 'memory turn' i de seneste par årtier, hvor forskere har taget erindring op som omdrejningspunkt for deres faglige virke. Erindringsforskningens spændvidde er stor. Den rækker fra ren naturvidenskabelig til social- og humanvidenskabelig forskning, der omhandler erindring som et socialt og historisk foranderligt fænomen, altså hvad man kalder erindringens socialitet og historicitet.

Erindringsforskningens flerfaglige karakter betyder, at der cirkulerer et væld af begreber, hvis indbyrdes relationer det ikke er helt enkelt at udrede, og hvis antal er så stort, at kun et udpluk skal nævnes her. Det gælder begreber om forskellige former for erindring: individuel og kollektiv erindring, sammenbragte erindringer, kulturel erindring, kommunikativ erindring, videnskabelig erindring, historisk erindring, social erindring, selvoplevet/autobiografisk erindring, formidlet erindring, kropsliggjort erindring, kognitiv erindring, vaneerindring, instrumentel erindring etc. Det gælder begreber om forskellige former for overførsel af erindring: mundtlig erindring, nedskrevet erindring, billedmæssig erindring, handlingserindring, rumlig erindring, kropslig erindring etc. Og det gælder begreber om, hvor erindringen finder sted: intim- og hverdagerindring, folkelig/menigmands erindring (popular memory), offentlig erindring (public memory) etc.

Forskning i historiebrug er ikke monofaglig, men begrebet anvendes hovedsageligt af historikere. Historiebrugsforskningen har rødder i og er tæt relateret til forskning i historiebevidsthed (historical consciousness, Geschichtsbewusstseins) og historiekultur (historical culture, Geschichtskultur), og også her vrimler det med begrebsmæssige sammensætninger, som betegner forskellige former for historiebrug, hvor og af hvem historiebrugen finder sted, samt hvilke behov og funktioner historiebrugen tjener. Erstattes erindring med historie i mange af de ovennævnte erindringsbegreber, får man et indtryk af det herskende begrebsanarki.

Det gør det særligt vanskeligt at orientere sig i forskningsfeltet, at der anvendes forskellige nøglebegreber, hvilket vil sige, at forskere konceptualiserer forskningsfeltet forskelligt. De vigtigste nøglebegreber er, ud over erindring og historie-

brug, kulturarv (heritage), historiekultur, historiebevidsthed, kollektiv erindring (collective memory), kulturel erindring (cultural memory), erindringsfællesskab (community of memory). Erindring og historie forekommer også sammensat i termen historisk erindring (historical memory)¹ og indgår tillige ofte både på dansk og på engelsk, fransk samt tysk i forskellige sammensætninger som f.eks. i historiekultur og erindringskultur, i erindringspolitik og historiepolitik samt i historiebrug, erindringsbrug og fortidsbrug, ofte uden det forklares, hvad der adskiller dem, eller om de skal forstås som synonyme.

Forskningsfeltets mange begreber kalder på afklaring. Dækker begreberne det samme sagsforhold, er de delvist overlappende, eller udelukker de hinanden? Skyldes de forskellige begrebsvalg forskellige erkendelsesinteresser og forskellige teoretiske udgangspunkter? Og hvad er de analytiske konsekvenser af at vælge det ene eller det andet begreb? Når bortses fra forholdet mellem historie og erindring, som har været genstand for grundige diskussioner, er det sparsomt også internationalt set med bidrag til et sådant udrednings- og refleksionsarbejde.²

Det er artiklens formål at introducere en række af forskningsfeltets centrale begreber, forskere, bidrag og diskussioner for dermed at lette vejen ind i feltet for dem, det er nyt for. Dermed vil jeg berøre de nævnte begrebsanalytiske spørgsmål, men antallet af begreber samt forskningsmængden betyder, at diskussionerne på ingen måde kan blive fyldestgørende, ligesom det ikke er muligt at give en blot tilnærmelsesvis dækkende historiografisk oversigt. Jeg vil med henvisninger lede til videre læsning for dem, der søger en nærmere teoretisk og begrebsmæssig afklaring, og jeg vil forsøge at konkretisere de teoretiske og begrebsmæssige diskussioner med eksempler på, hvordan forskellige forskere og forskningstraditioner har søgt at håndtere nogle af forskningsfeltets teoretiske og begrebsmæssige udfordringer. Forskningsfeltet er flerfagligt, men hvor det ikke drejer sig om den grundlæggende erindrings sociologi, har jeg prioriteret historikeres bidrag. Artiklens struktur følger den vej, som forskningsfeltet med international inspiration og påvirkning har taget i dansk sammenhæng, og som jeg selv har været en del af: fra 1980'ernes primært tysk inspirerede historiedidaktiske og udvidede historiografiske interesse, over orienteringen mod den eksploderende internationale erindringsforskning i 1990'erne til den begrebsmæssige prioritering af historiebrug i det nye årtusinde.

HISTORIEBEVIDSTHED OG HISTORIEKULTUR

Den voksende internationale erindringsforskning fik først for alvor indflydelse i dansk historieforskning i sidste halvdel af 1990'erne. Det flerfaglige forskningsprojekt "Humanistisk historiefremstilling – i komparativ belysning" spillede en vigtig

¹ Se f.eks. Giesen & Junge 2003, 326-336.

² Behovet for et sådant begrebsanalytisk arbejde blev allerede påpeget i Bryld m.fl. 1999, 67-76.

sig rolle for dens introduktion.³ Det var imidlertid begreberne historiebevidsthed og historiekultur, og ikke erindring og historiebrug, som i udgangspunktet indgik i forskningsprojektets teoretiske grundlag. Men allerede i projektets første udgivelse *Erindringens og glemslens politik* fra 1996 blev erindring et omdrejningspunkt for projektet under indflydelse af international forskning, mens historiebrug først begyndte at vinde indpas i forbindelse med projektets sidste publikation *At bruge historie – i en sen-/postmoderne tid* fra 2000.

Forskningsprojektets to ledere, Bernard Eric Jensen og Claus Bryld, havde begge fra omkring midten af 1980'erne kritiseret, at didaktikken og historiografien havde sat den videnskabelige historieskrivning, dens institutioner og sig selv i centrum. Inden for rammerne af denne fælles kritik var deres fokus forskelligt. Hvor Claus Bryld fremhævede, at historikere i højere grad skulle interessere sig for, at historie produceres og formidles af mange andre end af historikere og rettede sin opmærksomhed mod den politiske kamp om historie i offentligheden, var det centrale udgangspunkt for historiedidaktikeren Bernard Eric Jensen, at menneskers bevidsthed om historie er et menneskeligt grundvilkår og en del af menneskers livsverden, og at det derfor er afgørende at forstå, hvordan mennesker tænker og bruger historie. Historiebevidsthed var nøglebegrebet for hans forskning, historiekultur var det for Claus Brylds.⁴ Historiebevidsthedsbegrebet har haft størst gennemslag i nordisk og tysk sammenhæng, men den forståelse af historie, som begrebet implicerer, ligger til grund for megen forskning i erindring og historiebrug.⁵ Anvendelse af begrebet historiekultur er mere udbredt også internationalt både som distinkt analytisk begreb og som en pragmatisk og ikke teoretisk reflekteret betegnelse, på samme måde som kulturbegrebet, og bruges til at karakterisere et samfunds måde at omgås fortiden.

Historiedidaktikken havde indtil et stykke ind i 1970'erne beskæftiget sig med historie i skolen, nøglebegreberne var historieundervisning og historisk viden, og videnskabsfaget blev set som den overordnede og styrende instans. Fra slutningen af 1970'erne begyndte historiedidaktikken også at beskæftige sig med historie uden for skolen, og med denne udvidelse af forskningsfeltets genstandsområde fulgte en teoretisk nyorientering, hvor historie som livsverden og begrebet historiebevidsthed fik en central placering i historiedidaktikkens teoretiske grundlag.⁶ Inspireret af tysk historiedidaktik, særligt Karl-Ernst Jeismann, definerer Bernard Eric Jensen historiebevidsthed som

³ "Humanistisk historieformidling – i komparativ belysning. En projektbeskrivelse" 1995, 42-51.

⁴ Se den grundige diskussion i Nielsen 1995, 31-41.

⁵ Jensen 2009, 48-55.

⁶ Jensen 1994, 59-101.

hele det samspil, der findes mellem menneskers fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventning. [...] Historiebevidsthed tager afsæt i det forhold, at fortiden er til stede i nutiden som erindring og fortidsfortolkning, og at fremtiden er til stede som et sæt af forventninger. Begrebet retter altså opmærksomheden mod det menneskelige eksistensvilkår; at i en levet nutid indgår der altid såvel en erindret fortid som en forventet fremtid.⁷

Bernard Eric Jensen var i nordisk sammenhæng den centrale skikkelse i dette paradigmeskifte, der udpegede historiedidaktikkens opgave som studiet af historiebevidsthedens dannelse, former og sociokulturelle relevans og brugsfunktioner. Desuden skulle det undersøges, hvorledes skolen kan bidrage til sådanne funktioner; herunder bearbejde og videreudvikle den historiebevidsthed, som børn danner i mange andre sammenhænge end i skolen.⁸

I bogen *Historie – livsverden og fag* fra 2003 klassificerer Jensen historiebevidsthedens funktioner med udgangspunkt i, hvilke tidsdimensioner der er fremherskende. Historiebevidstheden har 1) en erindrende funktion, når det fortidsfortolkende dominerer; 2) en diagnosticerende funktion, når mennesker bruger deres historiebevidsthed til at forstå nutiden; 3) en anticiperende funktion, når mennesker bruger deres historiebevidsthed til at gøre sig forventninger til fremtiden. Han differentierer desuden mellem forskellige former for historiebevidsthed. Historiebevidsthed som 1) personlig og kollektiv identitet; 2) som mødet med 'de andre' og det anderledes; 3) som sociokulturel læreproces; 4) som interesse-, princip- og værdiafklaring; 5) som intellektuel og lærd beskæftigelse; samt 6) som adspredelse.⁹ Disse klassifikationer er idealtypiske i den forstand, at de forskellige former og funktioner ofte i praksis vil være overlappende. De kan fungere som operationaliseringer af historiebevidsthedsbegrebet og således danne udgangspunkt for analyser af forskellige empiriske felter. Et sigtepunkt for analyser af historieformidling og historiebrug i film, romaner, tegneserier, museer osv. samt i sociale situationer som i familien, sportsklubben, politikken osv. kan følgelig være, hvorvidt og hvordan de bidrager til en kvalificering af brugernes historiebevidsthed. Det vil f.eks. sige, om de bibringer brugerne indsigt i sammenhænge mellem betingelser, muligheder og konsekvenser for og af menneskers valg samt en forståelse af sig selv som såvel historieskabte som historieskabende. Marianne Poulsen har i bogen *Historiebevidstheder* fra 1999 foretaget en indgående undersøgelse af børns og unges

⁷ Jensen 1996, 5-6. Ud over at være inspireret af Karl-Ernst Jeismann ligger særligt den sidste del af begrebsdefinitionen på linje med Reinhart Kosellecks opfattelse af, at der altid er flere historiske tider til stede, noget som bl.a. indfanges i udtrykket "forgangen fremtid", og som markerer, at fortidige processer må betragtes som åbne. Med begreberne erfaringsrum og forventningshorisont, som han mener udgør en grundlæggende betingelse for menneskers handling, ser man tydeligt dets sammenfald med begrebet historiebevidsthed.

⁸ Jensen 1994, 114.

⁹ Jensen 2003, 66-70.

historiebevidsthed i folkeskole og gymnasium. Undersøgelsen viste, at den identitetsdannede historiebevidsthed er mest udbredt her, og at den personlige forbindelse med historie opnås både gennem familiefortællinger og samtaler i familien og i takt med, at de unge danner holdninger til samfundet og dets udvikling. Undersøgelsen uddyber og videreudvikler vores viden om forskellige former for historiebevidsthed og deres sammenhænge med forskellige former for historieinteresse.¹⁰ Historiebevidsthedsbegrebet kritiseres ellers ofte for at være vanskeligt at håndtere i empiriske analyser og for at savne frugtbar operationalisering.¹¹

Historiekultur var et andet centralt begreb i den forskning, som i løbet af 1980'erne rettede sin opmærksomhed mod histories rolle i samfundet. Begrebet har ligesom historiebevidsthed rødder i tysk historiedidaktik og historieteori, og Jörn Rüsen var den centrale skikkelse i udviklingen af begrebet.¹² Ifølge Rüsen betegner historiekultur "den Gesamtbereich der Aktivitäten des Geschichtsbewusstseins", det vil sige de livssammenhænge og den samfundskontekst, som historiebevidstheden udgår fra og virker i.¹³ Det er så at sige en samlebetegnelse for, hvordan menneskers historiebevidsthed kommer til udtryk og bruges i et samfund. Det omfatter historiebevidsthedens konkrete manifestationer, de artefakter, institutioner og arenaer, hvor det fortidige, det nutidige og det fremtidige kommer til udtryk.

Uafhængigt af Rüsen og først senere under inspiration af hans arbejde introducerede Claus Bryld begrebet i nordisk og dansk sammenhæng på den 21. Nordiske fagkonference i historisk metodelære i 1989. Bryld argumenterede for, at historikere og historievitenskaben ville blive kørt ud på et sidespor, hvis ikke historikerne begyndte at interessere sig for den historie, som formidles i massemedierne og i centrale institutioner som familien, skolen, kirken, militæret, fritidsorganisationer m.fl., og blev opmærksomme på, at historie tjener mange forskellige formål som underholdning, belæring, legitimering, kritik, oplysning og erkendelse. Histories funktion er ifølge Bryld at tjene individernes socialisation og politiske integration. Det grundlæggende perspektiv var at forstå forskellige samfunds brug af historie til forskellige tider. Det krævede ifølge Bryld en udvidelse af historikernes arbejdsfelt til også at omfatte bevidsthedssociologi og en udvidelse af det klassiske historigrafiske begreb. Han definerer historiekultur som "den individuelle og kollektive proces, hvorved historien formidles og bruges ud fra bestemte former (genrer) og normer".¹⁴ Historiekultur ser han som kombinationen af historieformidling og historiebevidsthed og som summen af forskellige former for historiserende tekster eller bevidsthedsudtryk produceret i en institutionel sammenhæng. Et samfund kan ifølge Bryld godt rumme flere partikulære historiekulturer. Med udgangs-

¹⁰ Poulsen 1999.

¹¹ Se f.eks. Stugu 2008, 19; Karlsson 2004, 47-52 og 2005, 45; Persson 2008, 15.

¹² Rüsen 1992, 39-40. Se også Rüsen 1994 og 1997.

¹³ Rüsen 1997, 38. Se også Rüsen 1992 og 1994.

¹⁴ Bryld 1991, 86-87. Se også Bryld 1992.

punkt i historiekulturbegrebet kan man altså studere hele samfunds, institutioners og fællesskabers historiekultur i både fortid og nutid, herunder f.eks. hvordan forholdet mellem historievidenskaben og andre former for historieformidling, historiebevidsthed og historiebrug har forandret sig, hvad angår indhold, vilkår, former og funktioner.

For at kunne indfange et samfunds historiekultur, inddeler Jörn Rüsen den i tre dimensioner, som alene analytisk lader sig adskille og i virkelighedens verden er overlappende og samvirkende: 1) en politisk dimension, der svarer til menneskers vilje; 2) en æstetisk dimension, der svarer til menneskers følelsesliv; 3) en kognitiv dimension, der svarer til menneskers erkendelsestrang.¹⁵ I Brylds og min analyse af *Besættelsestiden som kollektiv erindring* fra 1998 benytter vi en sådan operationalisering af historiekulturbegrebet til at håndtere de mange måder, erindringen om besættelsestiden manifesterer sig og bruges, f.eks. brugen af besættelsestiden i politisk argumentation herunder i forbindelse med iscenesættelse af jubilæer, mindedage og erindringspolitiske kampe, i mindekulturen og i forbindelse med videnskabelig historieskrivning, undervisning og museumsformidling.¹⁶ Det fremgår af bogens analyser, at det er en særlig udfordring at forstå samspillet mellem historiekulturens forskellige dimensioner.

Historiebevidsthed vandt stor udbredelse som nøglebegreb i historiedidaktikken og blev fra 1990'erne det centrale begreb i formålsparagrafferne for historieundervisningen i folkeskolen og gymnasiet, og selvom det under den borgerlige regering er forsvundet igen fra bekendtgørelsens bindende dele, indgår det fortsat i undervisningsvejledningen.¹⁷ Det har tilsyneladende ikke haft den samme tiltrækningskraft som historiekultur, erindring og historiebrug udenfor den didaktiske forskning. Historiekultur er således ofte nøglebegrebet i studier af hele samfunds, institutioners eller store sociale fællesskabers måde at omgås fortiden på med særlig vægt på de politiske, ideologiske og magtmæssige interesser. Det gælder f.eks. det store svenske forskningsprojekt "The Holocaust and European Historical Culture".¹⁸ Sproglig konnotation kan være en mulig og konkret årsag. Bevidsthed konnoterer umiddelbart noget individuelt, og udtryk som "det historiebevidsthedsmæssige indhold" eller "den historiebevidsthed, som kommer til udtryk", forekommer ikke at være særligt mundrette. Mere grundlæggende kan det skyldes, at den forståelse af historie, som ligger til grund for begrebet historiebevidsthed, adskiller sig fundamentalt fra et historiebegreb, som sætter lighedstegn mellem fortid og

¹⁵ Rüsen 1992, 42-44; Rüsen 1997, 39.

¹⁶ Bryld og Warring 1998.

¹⁷ Anders Holm Thomsens kritik af orienteringen mod historiebevidsthed i historiedidaktikken indskrev sig ideologisk i den borgerlige kulturkamp. Se debatten mellem ham, Vagn Oluf Nielsen og Bernard Eric Jensen i *Historisk Tidsskrift* bind 106, 134-167, 676-683, bind 107, 149-185 og bind 108, 225-243.

¹⁸ Se bl.a. Karlsson & Zander 2003, 2005, 2006. Hertil kommer en række øvrige publikationer herunder tre doktorafhandlinger om Ukraine, Israel samt Tjekkiet og Slovakiet.

historie, hvilket eks- eller implicit er udbredt blandt mange historikere. Fæstner man opmærksomheden mod, hvordan og til hvad historie bruges, flyttes interessen nemlig til historie som en historiefrembringende aktivitet og dermed til den nutid eller samtid, hvori dette sker eller skete. Historie er et omstridt begreb, og forståelsen heraf har betydning for forskellige positioner inden for forskningen i erindring og historiebrug.¹⁹ Der hersker f.eks. uenighed om, hvorvidt det teoretisk og operationelt giver mening at udskille historiekultur som en særlig afgrænset del af en foreliggende kultur, og om hvorvidt fortidsdimensionen skal tildeles forrang i historiebevidsthed.²⁰

Den øgede interesse for historie uden for videnskabs- og undervisningsfaget betød ikke alene en stor udvidelse af, hvad man kan kalde den traditionelle historiografis empiriske felt. Den stimulerede til tværfaglighed med andre fag som f.eks. medie- og litteraturvidenskab, museologi, etnologi og pædagogik og til teoretisk nyudvikling. Den internationale bølge af erindringsforskning blev den vigtigste inspirationskilde.

ERINDRINGENS SOCIALITET

Erindringsbegrebet er komplekst og flertydigt, og selvom overfloden af begreber og forskningsmængden delvis kan forklares ved, at der til en vis grad har været tale om "relabeling" af forskellige forskningstraditioner, har det virket tiltrækkende og inspirerende på mange forskere inden for en række fag. Det har fungeret stimulerende og givet nye indsigter at bevæge sig ind på dette flerfaglige forskningsfelt. Det har givet nye spørgehorisonter og åbnet for megen ny forskning. Det er muligt at pege på en række videnskabseksterne og videnskabsinterne årsager til dette 'memory turn', men jeg vil hæfte mig ved nogle karakteristiske træk ved selve erindringsbegrebet, som kan være med til at forklare dets tiltrækningskraft. For det første har erindringsbegrebet ikke indbygget en individ-samfund dikotomi og lægger derfor op til at forsøge at forstå og forklare både individuelle erindringer, kollektive erindringer og sammenfletningen mellem individuelle og kollektive erindringer. Det er for det andet et begreb, som spænder over yderpunkter mellem på den ene side erindring som et faktisk og neutralt informationslager og i den anden ende erindring som en subjektiv, aktiv proces. For det tredje kan erindring både betegne noget, der er frembragt, altså de erindringsbærende artefakter: historiebøger, film, kunst, mindesmærker, ritualer, mundtlige fortællinger etc., og det kan betegne selve den betydningsdannende praksis, altså det man kan kalde erin-

¹⁹ Se f.eks. debatten i *Historisk Tidsskrift* 2004 og 2005; Jensen 2004a, 179-207; Nielsen 2004a, 208-217; Jensen 2004b, 406-410; Nielsen 2004b, 411-413; Christensen m.fl. 2005, 178-191; Jensen 2005, 192-199.

²⁰ En lignende diskussion findes om begrebet 'historical memory'. Jensen 2004c, og 2009, 48-53. Rösen 1997, 38-39; Karlsson 2003, 31; Stugu 2008, 21.

dringsarbejde eller erindringspraksis.²¹ Det er begreber som i langt de fleste tilfælde ækvivalerer begrebet historiebrug.

Trods de betydelige teoretiske variationer inden for de forskellige fagområder og mellem fagtraditioner har langt de fleste det fælles udgangspunkt, at erindring ikke i første række forstås som en rekonstruktion af noget fortidigt, men snarere handler om at tilskrive det fortidige betydning i en nutidig sammenhæng. Erindringsprocesser drejer sig om at etablere betydningsammenhænge mellem det fortidige, det nutidige og det fremtidige. Det bygger på en forståelse af, at der er indbygget socialitet i det at erindre, hvilket betyder, at man i erindringsforskning beskæftiger sig med samfundets socio-kulturelle reproduktionsprocesser og altså den betydning, som erindring spiller for samfundets opretholdelse eller omdannelse. Erindring indgår som et centralt moment i individuelle og kollektive identitetsdannelser og er derfor også væsentlig for etablering af loyalitet og for handling. Den amerikanske historiker John Gillis har udtrykt det således i sin introduktion til antologien *Commemorations. The Politics of National Identity*: "Identities and memories are not things we think about, but things we think with."²² Erindring udgør følgelig et centralt magtvilkår og magtmiddel, og erindringspolitik er en form for magtudøvelse, som både kan udøves med henblik på og med den effekt at kontrollere og styre, men kan også fremme menneskers handlingsevne og selvbestemmelse. Erindringspolitik kan have som funktion at opretholde, bearbejde eller omforme eksisterende erindringsfællesskaber.

Udgangspunktet for den konstruktivistiske forståelse af erindring, som ligger til grund for megen aktuel erindrings- og historiebrugsforskning, blev allerede tidligt formuleret af den franske sociolog Maurice Halbwachs, som døde 68 år gammel i Buchenwald i 1945. Hans arbejde blev ikke særlig kendt i samtiden, og først senere i 1970'erne og særligt med erindrings- og kommemorationsforskningens gennemslag fra 1980'erne, hvor begrebet kollektiv erindring vandt frem, blev han så at sige genopdaget, og hans centrale værker blev genudgivet.²³ Halbwachs var elev af den franske sociolog Émile Durkheim og medlem af Annales-skolen, og han var den første, der for alvor forsøgte at udforske erindringens sociale strukturer, erindringens socialitet.²⁴ Hans arbejde var et afgørende vendepunkt i erindringsforskningen, da det repræsenterer et opgør med en opfattelse af erindring som et individuelt og biologisk fænomen. Stort set alle forskere inden for forskningsfeltet har Halbwachs som et helt centralt teoretisk referencepunkt. Desuden peger hans teoretiske grundpositioner direkte ind i nogle helt centrale og til stadighed udfordrende problemkomplekser. For det første sætter Halbwachs' teori om erindringens sociale strukturer fokus på, hvordan forholdet mellem individuel og kollektiv

²¹ Bryld m.fl. 1999, 74.

²² Gillis 1994, 5.

²³ Halbwachs 1980 og 1992.

²⁴ Misztal 2003, 50-56.

erindring skal forstås. For det andet er hans opfattelse af historie, forstået som historievidenskab, og erindring, som værende skarpt adskilte, en markant position, som fortsat er virksom og omstridt. For det tredje udviklede han en forståelse af kollektive erindrings stedlige forankring og præsenterede begrebet erindringssteder (*lieux de mémoire*), som senere blev videreudviklet og kom til at spille en vigtig rolle i erindringsforskningen herunder i forståelse af erindringens historicitet.

Det er Halbwachs' opfattelse, at nutiden og den sociale kontekst er udgangspunkt for alle erindringsprocesser. Kollektive erindringer tjener således altid nutidige formål. Vi genskaber hele tiden fortiden i vores erindring, og for hver gang vi erindrer, reduceres den oprindelige oplevelse gradvist til et stereotypet billede, som former kollektive erindringer. Sådanne sammensatte erindringer udgør det, Halbwachs kalder erindringens sociale strukturer. Mennesker er ifølge Halbwachs kun i stand til at lokalisere og genkalde deres erindring som medlem af en social gruppe. Det er hans påstand, at alle sociale grupper udvikler en specifik erindring om gruppens fortid, som fremhæver dens unikke identitet. Kollektive erindringer er altså ifølge Halbwachs manifestationer af sociale gruppers identitet, og da det er sociale grupper, der afgør, hvad der skal huskes, og hvad det skal glemmes, er kollektive erindringer altid socialt strukturerede. Erindring er en socialt konstrueret realitet opretholdt og overført af gruppers institutioner og bevidste bestræbelser.

Mens den kollektive erindring henter styrke og holdbarhed i et fællesskab af mennesker, erindrer det enkelte menneske som medlem af en gruppe. [...] Vores erindring forbliver kollektiv og den fortælles til os af andre, også selvom det drejer sig om begivenheder, som kun vi var en del af, eller som kun vi overværede. Vi er i virkeligheden aldrig alene.²⁵

Når erindringen alligevel fremstår som individuel, siger Halbwachs, er det fordi mennesker indgår i en række forskellige sociale fællesskaber, og derfor afspejler individets totale erindringsregister de mangfoldige gruppesammenhænge, det indgår i. Halbwachs anerkender for så vidt, at det er individer, der erindrer, men han mener, at individuel erindring er foreløbig og uden mening. Det søger han at vise gennem sine studier af erindringens sociale strukturer og erindringens kollektive karakter i relation til tre grupper, som han mener, danner de vigtigste rammer om det sociale liv: familien, religiøse grupper og klasser. Halbwachs ser individuel erindring som en afledt effekt af samfundets allerede eksisterende erindring og af sociale gruppers allerede eksisterende identitet. Til trods for, at han ser kollektive erindringer som foranderlige og mener, at der eksisterer en flerhed af kollektive erindringer, forklarer hans erindringsteori bedre deres betydning for opretholdel-

²⁵ Halbwachs 1950, 33 og 2, egen oversættelse.

se af stabilitet, konsensus og kontinuitet, end hvordan kollektive erindringer overføres og forandres.²⁶

Trods grundlæggende enighed om Halbwachs forståelse af erindrings sociale karakter er hans sociale determinisme og, hvad man kan kalde hans anti-individualisme, blevet kritiseret fra mange sider. Det fremhæves med rette, at begrebet kollektiv erindring giver indtryk af et samfund som værende en aktør, en supra-aktør, der udfører erindringsarbejde. Sprogligt manifesterer det sig ofte i vendinger om, at et samfund glemmer, husker, er traumatiseret etc., hvilket uanset deres eventuelle metaforiske anvendelse forstærker indtrykket af sociale fællesskaber som værende aktører.²⁷ At erindring er socialt konstrueret og bruges i sociale sammenhænge er imidlertid ikke identisk med, at erindring ikke er personlig og individuel. Det er altid et subjekt, der erindrer. Noget der selvfølgelig er helt evident, når vi taler om kropsliggjort erindring. Erindring hører så at sige til hos individer. Den amerikanske historiker James Young har udtrykt det på den måde, at selvom grupper deler socialkonstruerede forestillinger og værdier, som organiserer erindring i næsten ens mønstre, så kan individer ikke "share another's memory more than they can share another's cortex".²⁸ Udtrykt på en anden måde, så er det individer, der erindrer, men det er mere end en personlig handling at erindre. Denne forståelse, som sociologien Barbara A. Misztal kalder "the intersubjectivist approach", er den aktuelt mest udbredte sociologiske erindringsteori. I sin bog *Theories of Social Remembering* fra 2003 præsenterer hun den således: "...while it is an individual who remembers, his and her memory exists, and is shaped by, their relation with, what has been shared with others and that it is, moreover, always memory of an intersubjective past, of a past lived in relation to other people".²⁹

Forståelsen af individuel og kollektiv erindring er forbundet med helt grundlæggende videnskabsteoretiske spørgsmål. Men i den videre refleksion skal jeg gå ad en anden vej og i stedet give nogle eksempler på, hvordan forskellige forsknings-traditioner og forskningsbidrag har forstået, håndteret og bidraget til problemstillingen.

OPFUNDNE TRADITIONER OG ERINDRINGSPOLITIK

Det vil nok ikke være forkert at hævde, at spørgsmålet om forholdet mellem individuelle og kollektive erindringer sjældent adresseres i den type historisk forskning, som er absolut mest udbredt inden for erindrings- og historiebrugsforskningsfeltet. Den forskning, jeg sigter til, har ingen veletableret samlet betegnelse, men den omfatter forskning, som har nationale eller andre større fællesskabers offentligt artikulerede erindringer som genstandsfelt, ofte med en central historisk begiven-

²⁶ Fentress & Wickham 1992, x; Connerton 1989, 38; Warring 1996, 218-220.

²⁷ Kansteiner 2002, 181 og 185-190.

²⁸ Young 1993, xi.

²⁹ Misztal 2003, 6.

hed som omdrejningspunkt. Erkendelsesinteressen retter sig typisk mod at forstå, hvordan erindring og historie produceres, institutionaliseres og bruges til bestemte, oftest politiske, formål. Denne forskning følger på mange måder den tilgang, som Eric Hobsbawm og Terence Ranger fremlagde i *The Invention of Tradition* fra 1983, der beskæftiger sig med den rolle, som konstruktioner af fortiden i moderne samfund spiller for social sammenhæng, kollektive identiteter, legitimering af institutioner og sociale hierarkier samt socialisering af befolkninger i bestemte sociale kontekster og kulturer.³⁰ Megen senere forskning har ikke i samme grad været helt så statscentreret og anskuet erindringspolitik så snævert instrumentelt som Hobsbawm og Ranger, men interessen for erindringsfællesskab og erindringspolitik som magtvilkår og magtmiddel er et karakteristisk træk ved denne omfangsrige og derfor også på andre måder heterogene forskning. Som magtudøvelse kan erindringspolitik udøves med henblik på både at fremme menneskers evne til selvbestemmelse eller med henblik på at kontrollere og styre andre.³¹ Det er sidstnævnte form for erindringspolitik anskuet i et 'top down' perspektiv, som typisk afdækkes i denne forskningstradition.

Selv blev jeg konfronteret med de uklarheder og konnotationer, som følger af begrebet kollektiv erindring, og af den manglende afklaring af forholdet mellem kollektiv og individuel erindring i den omfattende debat, som fulgte i kølvandet på Claus Brylids og min bog *Besættelsestiden som kollektiv erindring* fra 1998, og som kan siges at falde inden for den ovenfor nævnte type forskning. Blandt mange andre emner blev det fremført, at det, vi karakteriserede som en national kollektiv erindring om besættelsestiden, slet ikke var den måde folk i almindelighed erindrede tiden.³² Når folk sad rundt om middagsbordene, var det en anden erindring, der blev artikuleret, blev det fremført. Det gav stof til eftertanke. For kunne vi slutte fra identifikationen af en national grundfortælling i de offentligt artikulerede fortolkninger, som blev kommunikeret i politiske debatter, nationale jubilæer, mindehøjtideligheder, monumenter, på museum, i skolebøger, i historieforskningen osv. og til, at mennesker faktisk delte denne erindring og altså var en del af dette nationale erindringsfællesskab?

Den førnævnte amerikanske historiker James Young bidrager til denne diskussion ved at pege på det dobbeltforhold, at der på den ene side findes mange adskilte og varierende erindringer med deres unikke relation til forskellige individuelle liv, men at disse adskilte, uensartede erindringer på den anden side til stadighed tillægges fælles mening. At mennesker deler erindringspraksis, forstået i bred forstand som læsere, lyttere eller seere af erindringens repræsentationer og som deltagere i commemorative ritualer eller brugere af erindringssteder, kan ikke automatisk tages som udtryk for, at de fortolker fortiden på samme måde og tillægger

³⁰ Hobsbawm & Langer 1983, 9.

³¹ Warring 2003, 33-34. Se også Nielsen 2010, 131-32

³² Warring, 2000, 179-94.

den samme mening. Men gennem en sådan fælles erindringspraksis udbredes ideen om eksistensen af et erindringsfællesskab. Faktisk kan erindringsfællesskaber være mindre konstitueret af en delt erindring om fortiden, end af det at have erindret sammen, der som begivenhed i sig selv bliver det, der deles og erindres.³³ Men i hvilket omfang mennesker rent faktisk deler fortolkningen af fortiden, og i den forstand er en del af et erindringsfællesskab, må afgøres empirisk. I store dele af den omfattende forskning i offentlig erindrings- og identitetspolitik indgår sådanne analyser imidlertid ikke, ligesom selve problematikken sjældent adresseres. Forestillinger om fortiden er virkelige og har sociokulturelle virkninger og magtmæssig betydning i den udstrækning, mennesker tror på dem og handler derefter. Men kollektive erindrings eller erindringsfællesskabers handlingsregulerende betydning udgør oftest mere en teoretisk forudsætning end påvises empirisk.³⁴

Erindringssteder er et hyppigt anvendt heuristisk greb, når nationale eller andre store fællesskabers kollektive erindringer søges afdækket og analyseret. Erindringssteder betegner den fortid, der i eftertiden har sat sig tydelige erindringsspor.³⁵ Det kan være skelsættende begivenheder som f.eks. den amerikanske borgerkrig, den franske revolution, verdenskrigene eller Holocaust. Det kan være geografiske steder som f.eks. Hiroshima, Auschwitz, Dybbøl Banke eller bestemte landskaber. Det kan være mytiske og historiske personer, politiske symboler, monumenter, love etc., og det kan være sproglige udtryk som f.eks. "kongen bød", "ånden fra 48" eller "aldrig mere en 9. april". Sådanne sproglige erindringssteder kan betegnes som "patosformler", som er narrative forkortelser, der tjener "den hurtige forståelse omkring et udsagns historiske forudsætninger, baggrunde, årsager og implikationer. De er historier, som er indlejret i sproget, historier, der ikke bliver fortalt, men som allerede fortalte bliver anvendt til påberåbelse og kommunikation".³⁶ Den franske historiker Pierre Nora tilskrives ofte æren af at have introduceret begrebet erindringssted, men oprindeligt var det Halbwachs. Det var hans udgangspunkt, at for at noget skal kunne fæstne sig i erindringen, må det præsentere sig i form af en konkret begivenhed, monument el.lign. Det kaldte han for "lieux de mémoire" – erindringssteder. Disse erindringssteder definerede han som objektiverede fænomener, som er givet et symbolsk indhold gennem en eller flere gruppers tolkning, og hvis funktion er at opretholde gruppens kollektive erindring og identitet. Det var især geografiske steder, som Halbwachs fæstnede sig ved, og han studerede det kristne samfunds kollektive erindring og viste, hvordan historien om Jesu liv, død og opstandelse var lokaliseret i et topografisk univers i det hellige land.³⁷ Men det var Nora, der som leder af det store franske forskningsprojekt

³³ Young 1993, 7.

³⁴ Warring 2003, 33-45.

³⁵ Jensen 2010, 11.

³⁶ Grosse-Kracht 1996, 28, egen oversættelse.

³⁷ Halbwachs 1992, opr. 1941.

Les lieux de mémoire videreudviklede og udvidede forståelsen af, hvad der kunne betegnes og fungere som erindringssteder.³⁸ I de sidste årtier er der kommet et utal af studier af erindringssteder af enhver slags i en lang række lande.³⁹ Omdrejningspunktet for megen af denne forskning er at påvise, hvordan erindringssteder er blevet konstrueret, hvilke betydninger de er blevet tillagt, og hvordan de eventuelt har forandret sig gennem tiden. Som vigtige tegn på og i erindringsfællesskabers grundlæggende værdier er erindringssteder ofte genstand for konflikt, hvorfor erindrings- og identitetspolitiske kampe typisk indgår som et centralt moment i disse studier.

Den omfattende forskning inden for denne bredt definerede tradition giver vigtig indsigt i erindringsfællesskaber og erindringspolitik som både magtvilkår og magtmiddel. Det bemærkelsesværdige ved kollektive erindringer, traditioner, ritualer, erindringssteder etc. er dog nok efterhånden mindre, at de er opfundne og tjener magtmæssige interesser. Det forekommer mig derimod påtrængende at udvide vores viden om, i hvilket omfang, hvorfor, hvordan og i hvilke situationer de opfattes som virkelige og væsentlige.⁴⁰ Det indebærer forskning i menneskers erindringsarbejde og ikke mindst i de komplekse processer, hvor kollektive og individuelle erindringer dannes, udveksles, sammenflettes, traderes og forandres i forskellige sociale sammenhænge. Forskydes analyseperspektivet fra erindringens repræsentationer til den konkrete erindringspraksis, som det f.eks. udfolder sig omkring et erindringssted eller i forbindelse med et minderitual, fremgår det, at mennesker kan opleve og bruge et erindringssted forskelligt og tillige ofte anderledes end det, der oprindeligt var hensigten, eller som nu er hensigten f.eks. blandt professionelle kulturarvsformidlere. Studier af erindringspraksis omkring et erindringssted og af minderitualers særlige performativitet, hvor opmærksomheden rettes mod hvordan fortiden stedliggøres, kropsliggøres, subjektiveres og forvandles til erfaring, som den norske folklorist Anne Eriksens udtrykker det, har vist, at selv en stærkt ritualiseret erindringspraksis er åben for forskellige fortolkninger, bruges forskelligt og altså kan forandres af dets brugere.⁴¹

³⁸ Forskningsprojektets resultater blev publiceret i et syv binds værk opdelt i tre dele: *La République* 1984, *La Nation* 1986 og *Les Francs*, 1992. Se desuden forordet til den engelske forkortede udgave, *Realms of Memory*, 1996-1998. Noras teori om, at erindringssteder vokser frem som erstatninger for levende erindringsmiljøer, der er blevet undermineret af videnskabelig revolution, demokratisering og massesamfundet, skal jeg ikke behandle i denne artikel, hvis rammer ikke giver plads til at komme ind på den vigtige problematik om erindringens historicitet.

³⁹ Listen over studier af erindringssteder er meget lang. Her skal blot nævnes det nyeste større danske værk Adriansen 2010 *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder* 2010.

⁴⁰ Se også Mistzal 2003, 60.

⁴¹ Eriksen 1999, 92-100. Se også f.eks. Young 1993; Andersson 2008; Kverndokk 2007; Warring 2002. Om minderitualers særlige performativitet se Connerton 1989.

PUBLIC HISTORY, POPULAR MEMORY OG SAMMENFLETTEDE ERINDRINGSPROCESSER

I modsætning til den forskning, som følger i sporet fra *The Invention of Tradition*, er omdrejningspunktet for den forskning, som benævner sig selv som Public History og Popular Memory, forholdet mellem offentlige og individuelle erindringer. Fælles for begge traditioner er, at erindring anskues i et magtperspektiv, men hvor førstnævnte domineres af en 'top down' tilgang og særligt interesserer sig for instrumentel erindringspolitik, retter erkendelsesinteressen i sidstnævnte sig mod at forstå almindelige menneskers erindringer og brug af historie som noget, der kan forøge menneskers selvbestemmelse og handleevne. Også i denne sammenhæng er der tale om en grovmasket kategorisering, men det kan med rimelighed udpeges som fællesnævner for denne forskning, der samtidig kritiserer den 'invention of tradition' inspirerede forskning for at opfatte mennesker som passive objekter for eliters historiepolitiske magtudøvelse og for således at overse almindelige menneskers aktive historiebrug.

Som betegnelserne antyder er det amerikansk og britisk forskning, der dominerer dette felt. Såvel Public History og Popular Memory har rødder i venstreorienterede bevægelser i 1970'erne, som ønskede at bringe arbejderklassens, kvinders, etniske minoriteters og andre marginaliseredes grupper historie i fokus og med udgangspunkt i deres erindringer at undersøge og omvurdere de store, hegemoniske fortællinger. I særligt USA blev Public History tidligt et stort veletableret både arbejds- og forskningsfelt med eget tidsskrift, *The Public Historian*, oprettet i 1979. Tidsskriftet beskæftiger sig både med, hvordan historie formidles af fagfolk med henblik på den brede offentlighed og med, hvordan historie fortolkes og bruges af almindelige mennesker. Men bidragyderne lægger vægten forskelligt, hvilket afspejler variationer i definitionen af Public History. Nogle understreger Public History som "using history out there... in the real world", mens andre karakteriserer det felt, som public historians arbejder med som udforskningen af "people's personal pasts and engagement with community practitioners".⁴² I Storbritannien satte History Workshop bevægelsen, hvis tidsskrift *History Workshop Journal* blev oprettet i 1976, sig for at demokratisere såvel produktionen som brugen af historie. Forskningsmiljøet Popular Memory Group ved Centre for Contemporary Studies i Birmingham definerede Popular Memory både "as an object of study, but, second as a dimension of political practice" og ville studere relationen mellem dominerende og oppositionelle erindringer og mellem offentlige erindringsdiskurser og "privatized sense of the past which is generated within a lived culture".⁴³ Erindring blev følgelig anset som en kamparena, hvor forskellige stemmer kæmper for deres version af fortiden, en kamp præget af ideologisk hegemoni og modstand.

⁴² Ashton & Kean 2009, 12.

⁴³ Popular Memory Group 1982, 205 og 211.

Det var karakteristisk for denne forskning, når den betragtes som et samlet felt, at den havde indbygget en række dikotomiske distinktioner mellem officiel og uofficiel, offentlig og privat, dominerende og oppositionel, akademisk og menigmand, individuel og kollektiv, formidlet og selvoplevet. Disse dikotomier viste sig i stigende grad vanskelige meningsfuldt at opretholde, efterhånden som der blev frembragt forskning om menneskers erindringer og brug af historie. I History Workshop-bevægelsen og inden for Oral History kom man til den erkendelse, at menneskers historieinteresse i langt mindre grad end forventet var rettet mod det hverdagslige og faktuelle, og det i høj grad var store og kendte personligheder, det heroiske og forræderiske, det tragiske og forbilledlige, som fascinerede. Menneskers erindring er så at sige mindre livshistorisk autentisk end forventet, idet man kunne konstatere, at menneskers erindringer indeholdt temaer, figurer og fortællestrukturer, som kunne genkendes fra offentlige og medierede erindringer. Disse erkendelser blev bl.a. fremlagt i bogen *The myths we live by* udgivet i 1980.

Et godt eksempel på denne nyorientering var den australske historiker Alistair Thomsons *Anzac memories. Living with the Legend* fra 1994, "which explores how the Anzac legend works for soldiers and veterans by highlighting the interactions between experiences, memories, identities and the legend, and by showing how these interactions have changed over time".⁴⁴ I bogen afdækker Thomson med udgangspunkt i livshistoriske interview med australske arbejderveteraner fra 1. verdenskrig kontraster mellem deres erindringer og den officielle legende om krigsdeltagelsen. I den forstand repræsenterede veteranernes erindringer en glemt og ofte også oppositionel historie. Men Thomson viser også, at deres erindringer i varierende, men ofte udstrakt grad var filtret sammen med den officielle Anzac legende og med andre partikulære offentligheds eller sociale gruppers erindringer, og at de på forskellig vis bidrog til at skabe mening i arbejderveteranernes fortidige og nuværende liv. De erindringer, som ikke passede ind i den officielle erindring, og dermed ikke var anerkendte, kunne opleves som risikofyldte og smertefulde, hvorfor veteranerne var tilbøjelige til at sammensætte deres erindringer, så de passede ind i, hvad der var officielt acceptabelt.

Et andet og nyere eksempel er det interessante tyske forskningsprojekt "Tradierung von Geschichtsbewusstsein" ledet af social-psykolog Harald Welzer i årene fra 1997-2000.⁴⁵ Projektet undersøger, hvordan nationalsocialismen og Holocaust er repræsenteret i tysk familieerindring, og om hvorvidt erindringsfællesskaber som familien opererer med en anden historiebevidsthed og andre rammer for fortolkningen end det, de kalder den kulturelle erindring, og som de definerer som objektiverede former for kollektiv erindring i forskellige medier, ritualer etc. Mere specifikt undersøger de, hvilke fortællinger fra det 3. Rige, der fortælles i de enkelte generationer, hvordan disse fortællinger udarbejdes i fællesskab i familiesamtaler,

⁴⁴ Thomson 1994, 11. Anzac er en forkortelse af Australian and New Zealand Army Corps.

⁴⁵ Jensen, 1999.

samt hvilke fortællestykker og enkeltelementer, der bliver givet og ikke givet videre. Projektet blev udvidet til også at omfatte et komparativt studie af videregivelse af erindringer fra 2. Verdenskrig i tre generationer i familiesammenhæng i Norge, Holland, Serbien, Kroatien, Israel og Danmark.⁴⁶ Den tyske undersøgelses resultater blev fremlagt i bogen *'Opa war kein Nazi'* i 2002 og vakte stor debat i Tyskland. Blandt de mange interessante ting, som projektet nåede frem til, skal fremhæves tre. For det første identificerede projektet, at der i familiernes erindringsarbejde indgik narrativer hentet fra film, litteratur og andre medier, som de fremlagde som erindringer fra deres egne livshistorier. Et andet vigtigt resultat var, at hvad projektet kalder et kognitivt erindringsarbejde, som er rettet mod faktisk viden om 2. Verdenskrig, og et emotionelt erindringsarbejde, ofte var adskilte. I forlængelse heraf var et tredje vigtigt resultat, at erindringsarbejdet i høj grad var situeret, altså bestemt af den sociale situation, hvori der erindredes. Forskere kunne f.eks. konstatere, at det erindringsarbejde, der foregik i skolen og i familien, var forskelligt og ofte ikke blev forbundet med hinanden. F.eks. var tredje generation i skolen almindeligvis særdeles velorienterede om den tyske nazisme og Holocaust og aktiverede i denne sammenhæng en erindring, der fulgte mønstre, tolkninger og værdier fra den mere officielle og offentligt artikulerede erindring uden at bringe den i spil med de erfaringer og fortællinger, som de havde fået videregivet af deres bedsteforældre. Og når de i familiesammenhæng hørte forældre og bedsteforældre fortælle, knyttede de sjældent deres fortællinger sammen med den viden, de havde opnået i skolen. Det var netop deres viden om nazismens forbrydelser, der fik dem til at skabe en fortid, i hvilken deres bedsteforældre blev tildelt holdninger, handlinger og roller, som ikke havde noget med forbrydelserne at gøre. At erindre og bruge historie er altså altid situeret og kontekstbundet. Erindringer vil derfor altid tage farve af den situation og sammenhæng, som erindringen skabes og bruges i.

Sætter man sig for nærmere at forstå forholdet mellem kollektiv og individuel erindring, forekommer det derfor perspektivrigt at differentiere dette kollektive i specifikke sociale og institutionelle sammenhænge og på den måde have blik for, at mennesker kan indgå i forskellige erindringsfællesskaber, hvis indbyrdes relation og afgrænsning må afsøges empirisk konkret. At erindre er desuden en aktiv proces, som individer foretager, og erindringer er hverken rene kalkerede kopier af offentligt artikulerede erindringer og socialt cirkulerende erindringer eller entydigt oppositionelle og livshistoriske 'rene' erindringer. Erindringer formes i et komplekst samspil med den enkeltes biografi. Vi skaber mening i livshistoriske erindringer ved at skrive dem ind i den store historie, når vi søger at knytte diskontinuerede erindringer sammen i fortællinger, og til sidst ophører vi med at skelne mellem, hvad vi selv har oplevet, og hvad der er blevet os fortalt. Begivenheder af betydning for de sociale grupper, vi tilhører, og som vi ikke selv har oplevet, kan

⁴⁶ Welzer 2007. Se desuden artiklen af Bjerregaard m.fl. i dette temanummer.

forvandles til, hvad vi opfatter som en del af vores personlige erindring. Vi husker så at sige en del, som vi ikke selv har oplevet, og det er vanskeligt at skelne mellem erfaret og formidlet erindring. De føjer sig sammen til et uadskilleligt hele og bør følgelig forstås som yderpunkter på en skala.⁴⁷

Undersøgelser af almindelige menneskers erindring og historiebrug peger således på, at det ikke giver mening at opretholde dikotomiske modstillinger mellem kollektiv og individuel erindring, mellem offentlig og personlig, mellem hegemonisk og oppositionel etc. I sine eftertænkter til det store og særdeles tankevækkende projekt *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, som blev udformet og gennemført over en årrække fra 1989 til 1998 og ledet af to centrale figurer inden for det amerikanske Public History miljø, Roy Rosenzweig og David Thelen, skrev sidstnævnte: "...the dichotomy between "intimate" and "national", public and private, dissolves into dynamic and reciprocal interaction". Han underbygger dette ved at referere til nogle af resultaterne i den repræsentative undersøgelse af voksne amerikaneres brug af historie.

Respondents more often mentioned public experiences than private ones as the most formative of their lives, but they mentioned those public events most often as intimate experiences. What they remembered was the personal contexts in which they engaged the public events [...] or their own participation in those events [...]. They often drew personal meanings when they recalled public figures as the most important individuals in their lives. [...] What matters is whether something lives for participants in the present. In other words, walling off public from private pasts doesn't make sense.⁴⁸

I *The Presence of the Past* viste der sig f.eks. at være betydelig forskel på, i hvilken grad hvide europæiske amerikanere på den ene side og afrikansk-amerikanere og amerikanske indianere på den anden indskrev sig i og knyttede identitets- og følelsesmæssigt an til større erindringsfællesskaber. En lignende undersøgelse af australieres brug af historie pegede på tilsvarende komplekse relationer mellem statsinitierede commemorative begivenheder og individuelle erfaringer.⁴⁹ Det giver derfor god mening at undersøge konkret, hvordan mennesker fletter og blander erindringer og fortællinger. Modsat forskning, hvis erkendelsesinteresse primært omfatter den erindring, som er objektiveret i forskellige medier, tager den oven for nævnte forskning udgangspunkt i erindring som en aktivitet og søger at afdække de dynamiske erindringsprocesser, hvor mennesker aktivt skaber, omfor-

⁴⁷ Warring 1996, 213-217.

⁴⁸ Rosenzweig & Thelen 1998, 196-197.

⁴⁹ Undersøgelsen viste, at størstedelen af australierne følte sig forbundet til fortiden gennem offentlige jubilæer, men at disse begivenheder i vid udstrækning blev opfattet som mere betydningsfulde for deres lokale og familiære værdier end for deres nationale værdier. Ashton & Hamilton 2003, 23 og 27. Se også Kean & Ashton 2009, 8.

mer og sammenfletter erindringer og bruger historie til forskellige formål i forskellige livssammenhænge.⁵⁰

HISTORIEBRUG

Forskning i almindelige menneskers historiebrug har skabt en række begrebsmæssige nydannelser som f.eks. 'popular historymaking/historymaker og 'popular uses/user of the past'. Begreberne blev udviklet i den førnævnte banebrydende *The Presence of the Past*, men som så karakteristisk inden for erindrings- og historiebrugs forskningsfeltet forholder ophavsmændene til dette projekt sig heller ikke til, hvordan begreberne relaterer sig til erindringsbegrebet, som de også anvender, ligesom de glider ubemærket mellem begreberne historiebrug og fortidsbrug. Det er så meget desto mere bemærkelsesværdigt set på baggrund af, at de i deres omhyggelige forarbejde til undersøgelsen opdagede, at de fik meget forskellige svar, når de spurgte folk om, hvorvidt de interesserede sig for hhv. historie eller fortid. Et flertal af amerikanerne opfattede historie som noget fjernt, formelt, analytisk og officielt, og de forbandt historie med skolefagets undervisning og historikers historieskrivning. Ganske anderledes positivt var svaret, når de blev spurgt om, hvorvidt de interesserede sig for fortiden, om den var betydningsfuld og vigtig at have kendskab til.⁵¹

Med erkendelsen af at historie skabes og formidles af mange andre end historikere fulgte en øget opmærksomhed på, at historie også bruges i mange forskellige sociale sammenhæng og tjener mange forskellige formål. Historie angår ikke alene at erkende noget om fortidige forhold. Historie er også noget, som mennesker bruger i deres dagligdag og til forskellige formål. Et første forsøg på at systematisere forskellige former for brug af historie ligger imidlertid mange år tilbage. Med udgangspunkt i en kritik af historismen formulerede Friedrich Nietzsche i 1874 i bogen *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* en ideal typologi for de forskellige måder, som historie kan blive magistra vitae – stå i livets tjeneste.⁵² Nietzsche skelnede mellem den monumentale historiebrug, hvor mennesker bruger historie som eksempel, læremester og inspiration til at udrette noget i livet, og den antikvariske historiebrug karakteriseret ved en beundring af fortiden, som stimulerer til at værdsætte og bevare kulturarven, men, som, hvis den overskygger andre former for historiebrug, kan forhindre mennesker i at leve i nuet. En kritisk histo-

⁵⁰ Jan og Aleida Assmann repræsenterer den forskningstradition, som er særligt interesseret i de medier, hvor erindring objektiveres eller lagres. Denne type erindring betegner de som kulturel erindring, som adskiller sig fra kommunikativ erindring, der er knyttet til menneskers hverdagsliv og korttidshukommelse. Deres begrebsapparat, herunder især begrebet kulturel erindring, er meget anvendt i litteraturforskningen. Jan Assmann, 1988. For en kort præsentation og kritisk diskussion af Assmann'erne, se Jensen 2006.

⁵¹ Rosenzweig & Thelen 1998, 9.

⁵² De danske oversatte udgivelser har givet bogen titlen *Historiens nytte*, men en mere dækkende oversættelse ville være "om historiens nytte og ulempe for livet".

riebrug er den tredje type, hvor mennesker drager fortiden "til ansvar, underkaster den et pinligt forhør og endelig domfældelse" med det formål at befri mennesker fra fortidens åg, uretfærdigheder og fejl.⁵³ Men det var ifølge Nietzsche ikke historievitenskaben, som kunne udfylde disse tre funktioner, da den ikke førte til andet end relativisme, skepticisme og kynisme og derfor var livsuduelig. Nyere forsøg på at opstille en typologi over forskellige former for historiebrug har også med varierende vægt blik for, at historie både er et fag og indgår i menneskers livsverden, men inkluderer i modsætning til Nietzsche også historievitenskaben og den erkendelsesorienterede form for historiebrug i typologien.

I nyere forskning vrimler det som inden for erindringsforskningen med betegnelser for forskellige former for historiebrug, men få har forsøgt at udvikle en systematisk typologi. Det synes at være en særlig nordisk disciplin at bidrage til en sådan klassifikation. De vægtigste forsøg på at opstille en samlet typologi er, i hvert fald så vidt jeg er orienteret, gjort af de to svenskere Klas-Göran Karlsson og Peter Aronsson samt af danske Bernard Eric Jensen. Alle tre har på hver deres måde spillet en meget betydningsfuld rolle i udviklingen af forskningsfeltet. Karlsson har været en central kraft i udviklingen af forskning i historiekultur ved Lunds Universitet, Aronsson har opbygget et produktivt miljø for forskning i kulturarv og historiebrug ved Linköpings Universitet, og Jensen har været den teoretiske hovedfigur inden for nordisk historiedidaktik.

I forbindelse med sin forskning i historiebrug i det sen- og postsovjetiske samfund identificerede Klas-Göran Karlsson forskellige former for historiebrug, som han senere har videreudviklet og anvendt bl.a. i forbindelse med forskning i Holocaust i europæisk historiekultur.⁵⁴ Karlsson mener, at der er tale om historiebrug, når historie aktiveres i kommunikative processer for at opfylde bestemte behov og bestemte interesser. Karlsson opererer med syv former for historiebrug, som hver især relaterer til bestemte brugere, behov og funktioner.⁵⁵ 1) En videnskabelig historiebrug, som udøves af historikere og historielærere, tjener opdagende og rekonstruerende behov, og hvis funktion er verifikation og tolkning. 2) En eksistentiel historiebrug, som udøves af alle mennesker, opfylder behov for erindring og glemsel, og hvis funktion er orientering og forankring. 3) En moralsk historiebrug, som udøves af veluddannede og intellektuelle, opfylder genopdagende behov, og hvis funktion er rehabilitering, restaurering og forsoning. 4) En ideologisk historiebrug, som udøves af intellektuelle og politiske eliter, opfylder behov for at opfinde og konstruere, og hvis funktion er legitimering og rationalisering. 5) Ikke-brug af historie, som også udøves af intellektuelle og politiske eliter, tjener behov for glemsel og udslettelse, og hvis funktion også er legitimering og rationalisering. 6) En politisk-pædagogisk historiebrug, som udøves af intellektuelle, politiske eliter og

⁵³ Nietzsche 1994, 62.

⁵⁴ Karlsson 1999, 2004, 2010.

⁵⁵ Karlsson 2004, 52-66.

pædagoger, opfylder illustrerende, offentliggørende og debatterende behov, hvis funktion er politisering og instrumentalisering. 7) Kommerciel historiebrug, som udøves af mennesker inden for reklame og økonomi, opfylder behov for indtjening og for at øge histories værdi, og hvis funktion er kommercialisering. Karlsson understreger, at de forskellige former for historiebrug i praksis kan være overlappende samt både sameksisterende og gensidigt udelukkende.⁵⁶ I senere arbejder har Karlsson illustreret typologiens empiriske anvendelighed, men synes at have opgivet at knytte former for historiebrug til bestemte historiebrugere, hvilket synes at være fornuftigt, da disse kategoriseringer ikke forekommer mig at være særlig brugbare og dækkende. Karlsson mener, at vi gennem at analysere historiebrugen kan afdække historiekulturen, som igen hviler på historiebevidstheden. Han mener således, at historiebevidsthed logisk og analytisk går forud for historiekultur, og at forskellige former for historiebrug korresponderer med "the basic dimension of human life connected to historical consciousness" uden dog at konkretisere dette nærmere.⁵⁷

Historiebevidsthed udgør også udgangspunktet for Bernard Eric Jensens klassifikation af historiebrugens forskellige former og funktioner, men i modsætning til Karlsson differentierer og konkretiserer ham historiebevidsthedens forskellige dimensioner og kobler hver af disse dimensioner til forskellige former for historiebrug. "Den tager afsæt i begrebet 'historiebevidsthed', og det drejer sig altså om en typologi, hvor det er de(n) levede historie(r), der danner udgangs- og omdrejningspunktet."⁵⁸ Historiebevidsthed indgår i personlig og kollektiv identitet, hvilket også inkluderer mødet med 'de andre' og det anderledes, hvorved ens eget liv bliver sat i perspektiv, og man kan derfor tale om 1) identitetsdannende historiebrug og 2) perspektiverende historiebrug. Når mennesker bruger deres historiebevidsthed i en sociokulturel læreproces til at få indsigt i de sammenhænge, der har været og kan være mellem menneskers handlingsbetingelser, -muligheder, -valg og -konsekvenser svarer det til 3) scenariekompetance som historiebrug. Historiebevidsthed bruges til at afklare interesser, principper og værdier, og en fjerde form for historiebrug er da 4) en legitimerende og de-legitimerende historiebrug. Når historiebevidsthed tager form af en intellektuel og lærd beskæftigelse er historiebrugen 5) oplysende og klargørende, og endelig kan historiebevidstheden ifølge Jensen udfoldes i adspredende beskæftigelse, og der vil da være tale om en 6) legende og fornøjende historiebrug.⁵⁹ Typologien viser altså, hvordan historie som forståelsesform hænger sammen med historie som praksisform.

Såvel Karlssons som Jensens sigte er en generel typologisering, der kan anvendes i alle samfund i forskellige tider. Jensen skriver, at den vedrører historiebrug i

⁵⁶ Karlsson 2004, 55.

⁵⁷ Karlsson 2002, 34; Karlsson 2010, 45.

⁵⁸ Jensen 2003, 67.

⁵⁹ Jensen 2003, 70.

både hverdag, skole og forskning og Karlsson, at den søger "to reach a more general, comparative understanding of the role of history in life and society".⁶⁰ Begge knytter historiebevidsthed og historiebrug sammen, men med sit systematiske udgangspunkt i historiebevidsthed for sin typologi kan man sige, at Jensen nok i højere grad end Karlsson giver historie som livsverden en forrangstilling.⁶¹

I modsætning til Karlsson og Jensen er det historiekultur og ikke historiebevidsthed, der er udgangspunkt for den måde, hvorpå den svenske Peter Aronsson inddeler forskellige former for historiebrug i bogen *Historiebruk- att använda det förflutna* fra 2004. Aronsson mener, at historiekultur udgøres af de dele af den samlede historie i tid og rum, der har efterladt sig spor i kilder, artefakter, ritualer, sædvaner og påstande med reference til fortiden.⁶² Ifølge Aronsson er der tale om historiebrug, når dele af historiekulturen udvælges eller aktiveres med det formål at skabe mening, give legitimitet og/eller håndtere forandring med udgangspunkt i forestillinger om sammenhænge mellem fortid, nutid og fremtid. Historiebevidstheden styres, formes og reproduceres i brugen af historie. Karlssons og Aronssons går således ud fra forskellige opfattelser af kultur. Aronssons kulturbegreb er meget bredt, idet det omfatter alle menneskelige artefakter, mens Karlsson bygger på en opfattelse af kultur som meningsdannende praksis og koder. Aronssons primære forskningsinteresse er kulturarv, hvilket måske kan forklare hans brede kulturbegreb, men det forekommer vanskeligt analytisk at håndtere og operationalisere en så bred forståelse af historiekultur, som favner hele potentialet for faktisk historiebrug. Aronssons historiebegreb forekommer på tilsvarende vis at være et lidt andet end Jensens. For mens Aronsson som sagt forstår historie som alle de spor af fortiden, der potentielt kan tages i brug, har vi ifølge Jensen "at gøre med historie, når en person eller gruppe personer interesserer sig for noget fortidigt og gør brug af deres viden herom til et eller andet formål".⁶³ Historie er altså kun, når det bruges. I sin model over det, han kalder "Historiekulturens anatomi", skelner Aronsson mellem institutioner, der har til opgave at "finna, framställa, skydda och förmedla, sann historia", og som er 1) "Akademi, kulturarvsinstitutioner og skola" på den ene side, og så 2) "Medier, underholdning og konsumtion"; 3) "Offentlighedens historiebrug"; og 4) "Privalivets berättelser och artefakter" på den anden.⁶⁴ Klassifikationen forekommer således at være en lidt uklar blanding af institutioner eller sfærer og af historiebrugens manifestationer (fortællinger og artefakter) og funktioner (underholdning og konsumtion). Også på dette punkt adskiller Aronssons typologi sig fra både Karlssons og Jensens. Man kan desuden med rimelighed stille spørgsmålstejn ved det hensigtsmæssige i en typologisering, som lægger et prin-

⁶⁰ Jensen 2003, 67; Karlsson 2010, 45.

⁶¹ Jensens 2003, 358.

⁶² Aronsson 2004, 17-19.

⁶³ Jensen 2010, 8.

⁶⁴ Aronsson 2004, 44.

cipielt skel mellem sandhedssøgende og alle andre former for historiebrug, men Aronsson understreger da også ligesom Karlsson og Jensen, at de forskellige former for historiebrug er idealtypiske og ikke gensidigt udelukkende, men i praksis ofte er sammenvævede, samt at en form for historiebrug kan have en specifik funktion for én bruger, mens den kan spille en anderledes rolle for en anden.

I nordisk sammenhæng foreligger desuden to gode introduktioner til historiebrug. Ola Svein Stugus *Historie i bruk* fra 2008 er kortfattet og overskuelig, mens *Historiens forvandlinger. Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi* af Niels Kayser Nielsen fra 2010 er omfattende og generøs med mange interessante og illustrative eksempler på forskellige former for historiebrug. Ingen af dem sigter på selv at udvikle en systematisk klassifikation af forskellige former for historiebrug. Kayser Nielsens forståelse af forholdet mellem de tre grundbegreber historiekultur, historiebrug og historiebevidsthed følger Aronssons model, men han er kritisk over for, hvad han betragter som en overbetoning af historiebevidsthedens politiske og ideologiske funktioner og en tilsvarende manglende opmærksomhed på, hvordan historiebevidsthed vedrører eksistentielle forhold, social status og identitet.⁶⁵ Bogen rummer således også eksempler på, hvad han kalder personificeret, materialiseret, politisk og kulturhistorisk historiebrug samt historiebrug i hverdagen, oplevelshistorie og historiebrug som kulturarv og oplevelsesøkonomi. Nielsen understreger, at historiebrug ikke alene drejer sig om de aktive skabere og bevidste brugere af historie, men også om de kommunikationsprocesser i forhold til historie, som vi knapt nok registrerer, har med historie at gøre. For at indfange dette leverer Nielsen en begrebsmæssig nydannelse med betegnelsen "banal historiebrug" inspireret af Michael Billigs begreb om banal nationalisme.⁶⁶

Det er ikke sjældent hverken i almindelige tale eller inden for historiefaget at udpege noget som misbrug af historie, men både Karlsson, Jensen og Aronsson er meget skeptiske over begrebets anvendelighed. Og selvom Nielsen anvender begrebet i sin nye bog, påpeger han, at "kommer man på afstand af begivenhederne, viser historiemisbruget sig som hovedregel snarere som en hegemonisk historiefordrejning end som bevidst løgnagtighed".⁶⁷ Det forekommer at være fornuftigt at være forbeholden over for at anvende begrebet historiemisbrug, da det hviler på den forudsætning, at der findes et privilegeret sted, hvorfra dette kan afgøres. Under alle omstændigheder vil en karakteristik af noget som historiemisbrug altid hvile på et normativt grundlag. Karlsson gør et forsøg på at formulere et sådant, idet han siger, at historie bliver til misbrug i den situation, hvor historiebrugen direkte eller indirekte i dens konsekvens krænker almenmenneskelige rettigheder og værdier, det vil sige diskriminerer, stigmatiserer og skaber konflikter.⁶⁸

⁶⁵ Nielsen 2010, 50-53.

⁶⁶ Nielsen 2010, 15-17, 28-29.

⁶⁷ Nielsen 2010, 28.

⁶⁸ Karlsson 2004, 66.

Bernard Eric Jensen skriver i bogen *Hvad er historie* fra 2010, at de hidtidige forsøg på at opstille en typologi ikke har været rigtig vellykkede eller overbevisende, hvilket må inkludere hans eget. Han argumenterer imidlertid ikke nærmere for på hvilke måder og af hvilke grunde, typologierne ikke er brugbare, men fremlægger fire begrebspar, der skal fungere som orienteringspunkter, når man beskæftiger sig med menneskers fortidsbrug.⁶⁹ Begreberne skal ikke forstås som modbegreber men som skalabegreber.⁷⁰ 1) Aktørhistorie og observatørhistorie angår forskelle i perspektiv eller ståsted i forhold til fortiden. Hvor aktørhistorie er en fremadrettet, aktualiserende og indgribende historiebrug karakteriseret ved, at tidligere erfaringer søges gjort nyttige i en nutidig sammenhæng, er observatørhistorie en tilbage-skuende og oplysende form for historiebrug. 2) Læghistorie og faghistorie angår forskelle vedrørende, i hvilke sammenhænge historie bruges. Der kan iagttages en række forskelle afhængigt af, om historie bruges i en professions- eller en livsverdenssammenhæng. F.eks. sætter fagfolk ofte lighedstegn mellem fortid og historie, mens lægfolk typisk forbinder fortiden med noget positivt og nyttigt, mens historie opfattes som unyttigt og noget fjernt knyttet til skole og faghistorikerens historieskrivning. 3) Pragmatisk og lærd historiebrug angår forskelle i, hvad der kendetegner menneskers interesse for historie. Pragmatisk historie er karakteriseret ved at være rettet mod den historie, som kan bruges og være nyttig i en nutidig sammenhæng, mens lærd historieinteresse handler om at erkende og forstå fortiden i sig selv og på fortidens præmisser. Der vil ofte være sammenfald mellem pragmatisk historiebrug og læghistorie samt mellem lærd historiebrug og faghistorie men langt fra altid. 4) Identitetsnær og identitetsneutral historiebrug angår forskel i, hvordan det historiebrugende subjekt er placeret i forhold til det erindringsfællesskab, som historiebrugen udgår fra og er rettet mod.⁷¹ Typologien bygger således på en blanding af kriterier.

Det er bemærkelsesværdigt, at Karlsson, Aronsson og Jensen ikke forholder sig til hinandens bud på en historiebrugstypologi og ej heller er særlig eksplicite med hensyn til, hvilke parametre, deres typologier hviler på, og hvad det rummer af fordele og ulemper. Det er derfor ikke helt enkelt at klarlægge forskellene, vurdere de analytiske konsekvenser eller at forstå forskellene som udtryk for forskellige erkendelsesinteresser eller for divergenser i deres opfattelser af historie.⁷² At det til en vis grad kan være tilfældet, har jeg antydnet ovenfor. De tre foreliggende bud dan-

⁶⁹ Jensen klargør ikke, hvornår han taler om fortidsbrug og historiebrug, og det er dermed uvist, hvorvidt han opfatter begreberne identiske eller forskellige.

⁷⁰ Jensen 2010, 39-41.

⁷¹ Jensen 2010, 41-58. Se anmeldelsen Nielsen 2010.

⁷² Selvom forskerne ikke indgår i diskussion med hinanden, refererer de til hinandens arbejder. Set på den baggrund er det øjenfaldende, at Niels Kayser Nielsen i sin omfangsrige bog fra 2010 ikke nævner et eneste af Bernard Eric Jensens vægtige bidrag til forskningsfeltet på litteraturlisten. At Jensen og Nielsen ikke refererer til hinandens nyeste bøger er forståeligt, da de begge er fra 2010.

ner et fint grundlag for det videre arbejde med at udforme en konsistent, fyldestgørende og systematisk klassifikation. Det er en krævende opgave, da en sådan ideelt set burde håndtere samtlige følgende fem spørgsmål: hvem bruger historien, hvilke dele, med hvilke formål, i hvilke sammenhænge og på hvilke måder? Noget kunne tyde på, at det måske heller ikke er et frugtbart mål at stræbe efter en systematisk og fuldt dækkende typologi, da den højst sandsynligt vil blive for reduktionistisk. Jensens seneste bud kan måske ses som udtryk for en sådan erkendelse.

Begrebet historiebrug har inden for de sidste ca. 10 år vundet betydelig udbredelse især i nordisk sammenhæng. Begrebets succes inden for historiefaget kan tillige aflæses ved, at historiebrug er begyndt at indgå som fagligt undervisningsfelt i flere af universiteternes studieordninger for historie og i undervisningsvejledningen for historiefaget i folkeskolen.⁷³ I modsætning til erindringsbegrebet synes det primært at være historikere, der finder begrebet brugbart. Prioriteringen af begrebet historiebrug frem for erindring begrundes imidlertid sjældent eksplicit, men man kan pege på nogle mulige forklaringer.⁷⁴ Først og fremmest implicerer begrebet, at der er tale om en aktivitet, hvilket muligvis kan ses som en afsmittende effekt fra den nyere erindringsforskning. Det imødekommer muligvis omvendt et behov for en særlig faglig platform for historikere i det brogede og flerfaglige felt, som erindringsforskningen udgør. Begrebet opleves måske mere fagligt genkendeligt og lader sig ret enkelt føje ind i en mere traditionel historiografisk tilgang. Det er under alle omstændigheder åbenbart, at der foreligger langt flere analyser af politisk og offentlig historiebrug end undersøgelser af almindelige mennesker historiebrug. Her ligger den største faglige udfordring også i dansk sammenhæng.

HÅNDBLING AF FORELIGGENDE ERINDRINGSFÆLLESKABER OG HISTORIEBRUG

Som det er fremgået, er erindring og historie nøglebegreber og indgår i en lang række begrebssammensætninger. Forholdet mellem historie og erindring, og hvad der karakteriserer dem hver især, er et fagligt stridspunkt. De fleste er enige om, at det ikke giver mening at skelne principielt mellem historie og erindring, men spørgsmålet er alligevel på spil i de uenigheder, som kan identificeres i forskellige måder at håndtere foreliggende erindringsfællesskaber og almindelige menneskers historiebrug.

⁷³ Undervisningsministeriet: Fælles Mål 2009 – Historie, faghæfte 4, Undervisningsvejledning for faget, s. 21 (dog nævnt efter "Udviklings- og sammenhængsforståelse og Kronologisk overblik). www.uvm.dk/service/Publikationer/Publikationer/Folkeskolen/2009/Faelles%20Maal%202009%20-%20Historie.aspx

⁷⁴ Se dog den norske historiker Ola Svein Stugu, der stiller spørgsmålstegn ved om begrebet erindring, på norsk 'minne', egentlig er nødvendig for at forstå brug af fortiden. Han mener, det ville virke afklarende at bruge udtryk som 'billeder af fortiden', 'forestillinger om fortiden', 'fortællinger om fortiden' i stedet for 'minne'. Stugu 2008, 29.

Når forholdet mellem erindring og historie skal afklares, tages der ofte også afsæt i Halbwachs. I sine bestræbelser på at karakterisere sociale grupperes kollektive erindring skelnede Halbwachs skarpt mellem historie, forstået som historievidenskaben, og erindring. Han mente, at den viden, historievidenskaben frembringer, kan karakteriseres som rationel, kritisk distinkt, detaljerig og analytisk og har som mål at have universel gyldighed. Heroverfor står, ifølge Halbwachs, erindringen som er diffus, spontan, affektiv, magisk, usystematisk og vag, erindring som lægger et re-toucherende snit på fortiden og indsætter det erindrede som noget helligt.⁷⁵ En sådan dikotomisk modstilling af erindring og historie er overbevisende blevet kritiseret for at bygge på en positivistisk forestilling om historievidenskabens objektivitet. Bl.a. har Peter Burke argumenteret for, at historievidenskab på samme måde som erindring kan forstås som et produkt af en social gruppe – altså professionelle historikere.⁷⁶ Andre har desuden påpeget, at historiefaget både søger og faktisk udfylder en erindrende funktion i samfundet – det vil sige bruges til at opretholde, bearbejde og forandre foreliggende erindringsfællesskaber. Ud fra en sådan forståelse giver det mere mening at betragte historiefaget som en erindringsvidenskab, og en lang række forskere har leveret argumenter og eksempler på, at historie og erindring må anses som tæt forbundne uden dermed at negligere forskelle, hvad angår indhold, rationaler, former og funktioner.⁷⁷

Pierre Nora har brugt den metafor, at erindring er som træet, mens historie er som barken og markerer hermed den på én og samme tid organiske forbindelse og adskillelse.⁷⁸ Historikere kan følgelig vælge to forskningsstrategier: enten at afsøge samspillet eller som knivens adskillende snit mellem træ og bark afdække forskelle og konfrontationer mellem erindring og historie. Noras erkendelsesinteresse er at forstå, hvordan forholdet mellem historie og erindring har ændret sig historisk og er derfor primært optaget af at opretholde skellet.⁷⁹ Det gælder også David Lowenthal, som i sine bøger *The Past is a Foreign Country* fra 1985 og *The Heritage Crusade* fra 1996 giver god og fyldig indsigt i, hvordan almindelige mennesker bruger fortiden i livsverdenssammenhæng. Han går imidlertid videre og foretager en normativ vurdering og karakteriserer en sådan historiebrug som misbrug og mis-handling af historie, fordi den ikke skelner klart mellem fortid og nutid og bruges til at tjene nutidige behov og interesser. Heroverfor står andre forskere som Raphael Samuel, Roy Rosenzweig, David Thelen og en lang række andre inden for Public History og Popular Memory traditionen, som forstår historie som "an activity rather than a profession",⁸⁰ ikke giver normativ forrang til historievidenskaben og dens

⁷⁵ Halbwachs 1950, 68-79, egen oversættelse.

⁷⁶ Burke 1989, 98-99.

⁷⁷ Se f.eks. Eriksen 1999, 87-92; Antze & Lambek 1996; Mitzsal 2003, 99-108; Warring 1996, 220-222.

⁷⁸ Nævnt i ledende artikel i *Historie Workshop Journal* 47, 1999, V.

⁷⁹ Nora 1996, 1-20.

⁸⁰ Samuel 1994, 17.

måde at omgås fortiden samt interesserer sig for at forstå samspillet mellem forskellige former for brug af historie. Når fagfolk strides om, hvordan man skal karakterisere og vurdere brug af historie i såvel hverdag som i politisk offentlighed, kan man se det som en konkret manifestation af forskellige opfattelser af, hvordan forholdet mellem erindring og historie skal forstås.

Historikere har aldrig været enefortolkere af fortiden. Mennesker bruger historie i hverdagslivet, og massemedier og politikere deltager i stigende grad i konstruktionen af fortiden. Når historikere arbejder inden for erindrings- og historiebrugsfeltet, er det påtrængende at reflektere over, hvordan man skal agere i forhold til foreliggende erindringer og erindringsfællesskaber, og hvordan man skal forholde sig til den historiebrug, der pågår i mange sociale og politiske sammenhænge. Hvordan er det muligt at gennemlyse foreliggende erindringsfællesskaber og former for historiebrug på en kritisk, historiserende og kvalificerende måde? Hvad er det analytiske udgangspunkt, og på hvilket grundlag bør man gå ind i debatten om forskellige former for brug af historie: Om gengivelsen af fortiden er sand målt efter historievidenskabens målestok? Om erindringen og historiebrugen tjener legitime formål og i så fald, hvad implicer og afgør, hvad der er sandt og legitimt? To spændende debatter kan bidrage i et sådan afklaringsarbejde. Den ene er international og fulgte i kølvandet på udgivelsen af førnævnte *The Presence of the Past*. Den anden er hjemlig og drejer sig om statsminister Anders Fogh Rasmussens brug af besættelsestidens historie.⁸¹ Skal vi som historikere spille en konstruktiv rolle i kvalificeringen af samfundets brug af historie, kræver det ikke alene viden om fortiden men i lige så høj grad indsigt i, hvordan mennesker tænker og bruger historie i forskellige livssammenhænge og til forskellige formål.⁸² Jeg er overbevist om, at forskningsfeltet i historiebrug også i fremtiden vil udvikle sig mest frugtbart, hvis det sker i udveksling med de mange andre fag og discipliner, som på forskellig vis tematiserer og inddrager erindring.

⁸¹ "Roundtable. Responses to Roy Rosenzweig and David Thelen's *The Presence of the Past*", *The Public Historian*, 22:2000, 9-44. Indlæggene i debatten om Anders Fogh Rasmussen er mange. Nogle af positionerne er opsummeret i Jensen 2010, 197-204. Selv har jeg reflekteret over nogle af disse spørgsmål, herunder historiebrugens form, i et selvkritisk tilbageblik på Brylids og min bog *Besættelsestidens som kollektiv erindring*, se Warring 2000, 179-194.

⁸² Bryld m.fl. 1990, 202-211.

LITTERATUR

- Adriansen, Inge 2010, *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Andersson, Joakim 2008, *Skilda världar. Samtida Föreställningar om kulturarvsplatser*. Linköping: Studies in Arts and Science, no. 453.
- Antze, Poul & Lambek, Michael 1996, "Introduction - forecasting memory", i: Antze, Poul & Lambek, Michael, *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, vii-xi. London: Routledge.
- Ashton, Paul & Hamilton, Paula (ed.) 2003, *Australians and the past*. St. Lucia, Qld.: University of Queensland Press.
- Ashton, Paul & Kean, Hilda 2009, *People and their past: public history today*. Basingtoke: Palgrave Macmillian.
- Aronsson, Peter 2004, *Historiebruk - att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Assmann, Jan 1988, "Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität", i: Merten, K et al (ed.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt/M:Surkamp.
- Bryld, Claus 1991, "Fra historieskrivningens historie til historiekulturens historie? Ideer til en udvidelse af det historiografiske begreb", i: *Studier i historisk metode. Historien og historikerne i Norden efter 1965*, 21, 83-102.
- Bryld Claus 1992, "Fra A. D. Jørgensen til Erik Balling - Om nødvendigheden af at gentænke, hvad en historiker er", *Historisk Tidsskrift*, 92, 2.
- Bryld, Claus, Floris, Lene m.fl. 1999, *At formidle historie*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Bryld, Claus & Warring, Anette 1998, *Besættelsestiden som kollektiv erindring*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Burke, Peter 1989, "History as Social Memory", i: Butler, Thomas (ed.), *Memory History, Culture and the Mind*, 1-32. Cambridge: Blackwell.
- Christensen, Tea D. m.fl. 2005, "Historiefagets ontologi til debat", *Historisk Tidsskrift* 2005, 1, 179.
- Connerton, Paul 1989, *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksen, Anne 1999, *Historie, minne, myte*. Oslo: Pax Forlag.
- Fentress, James & Wickham, Chris 1992, *Social Memory*. Oxford: Blackwell.
- Giesen, Bernard & Junge, Kay 2003, "Historical Memory", i: Delanty, Gerard & Isin, Engin F. (eds), *Handbook of Historical Sociology*, Sage, 326-336.
- Gillis, John 1994, "Memory and Identity: The History of a Relationship", i: Gillis, John (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity*. West Sussex: Princeton University Presse.
- Grosse-Kracht, Klaus 1996, "Gedächtnis und Geschichte: Maurice Halbwachs - Pierre Nora", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 21-31.
- Halbwachs, Maurice 1950, *La mémoire collective*. Paris Presses Universitaires de France
- Halbwachs, Maurice 1980, *The Collective Memory*, opr. "La Mémoire Collective", der blev færdiggjort i 1941, men først udgivet i 1950. New York: Harper Colophon.
- Halbwachs, Maurice 1992, *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press. Indeholder "Les cadres sociaux de la mémoire" opr. 1925, konklusionerne fra "La Topographie légendaire des évangiles en terre sainte: étude de mémoire collective" opr. 1941.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence 1983, *The Invention of Tradition*. London: Cambridge University Press.
- "Humanistisk Historieformidling - i komparativ belysning. En projektbeskrivelse" 1995, *Den Jyske Historiker*, Ekstranummer, 42-51.
- Hutton, Patrick H. 1993, *History as an Art of Memory*. Hanover, VI: University Press of New England.
- Jensen, Bernard E. 1994, *Historiedidaktiske sonderinger*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Jensen, Bernard E. 1996, "Historiebevidsthed og historie - hvad er det?", i: Brinckmann, Henning & Rasmussen, Lene (red.) *Historieskabte såvel som historiesskabende* 5-18. Gesten: OP-forlag Aps.
- Jensen, Bernard E. 2003, *Historie - livsverden og fag*. København: Gyldendal.
- Jensen, Bernard E. 2004a, "Faghistorikerens historiebegreb. Baggrund, kendetegn og virkninger", *Historisk Tidsskrift*, 104, 1, 179-207.

- Jensen, Bernard E. 2004b, "Et utidssvarende historiebegreb", *Historisk Tidsskrift*, 104, 2, 406-410.
- Jensen, Bernard E. 2004c, "Den fortsatte kamp med det historiedidaktiske historiebegreb – en kritisk kommentar til Jörn Rüsen's begreb om historiekultur", i: Ahonen, Sirkka m.fl. (red.), *Hvor går historiedidaktikken*. Trondheim: Skriftserie fra Institutt for historie og klassiske fag, nr. 45.
- Jensen, Bernard E. 2005, "Historiefagets ontologi – en replik", *Historisk Tidsskrift*, 105, 1, 192-199.
- Jensen, Bernard E. 2006, "Harald Welzer som erindringsforsker", *Tidsskriftet Antropologi*, 52, s. 17-39
- Jensen, Bernard E. 2008, "Et historiedidaktisk opgør – svar på tiltale", *Historisk Tidsskrift* 108, 1, s. 225-235.
- Jensen, Bernard E. 2008, "En afsluttende replik", *Historisk Tidsskrift* 108, 1, s. 241-243.
- Jensen, Bernard E. 2009, "Usable Pasts: Comparing Approaches to Popular and Public History", i: Ashton & Hamilton, 42-56.
- Jensen, Bernard E. 2010, *Hvad er historie*, København: Akademisk Forlag.
- Jensen, Olaf 1999, *Forschungsgruppe "Tradierung von Geschichtsbewusstsein"*, <http://www.maxqda.de/download/maxlit-4.pdf>
- Kansteiner, Wolf 2002, "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies", *History and Theory*, 41, 2, 179-1997.
- Karlsson, Klas-Göran 1999, *Historia som vapen: Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*. Stockholm: Natur och kultur.
- Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (eds.) 2003, *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, Lund: Nordic Academic Press.
- Karlsson, Klas-Göran 2004, "Historiedidaktikens teori", i: Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu*, 21-66. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Klas-Göran & Ulf Zander (eds.) 2005, *Holocaust Heritage. Inquiries into European Historical Cultures*, Malmö: Sekel Bokförlag.
- Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (eds.) 2006, *The Holocaust on Postwar Battlefields. Genocide as Historical Culture*, Malmö: Sekel Bokförlag.
- Karlsson, Klas-Göran 2010, "The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation", i: Parkier, Matgorzata & Stråth, Bo, *A European Memory?* West Sussex: Princeton University Press, 38-57.
- Kverndokk, Kyrre 2007, *Pilgrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleier*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, nr. 403.
- Misztal, Barbara 2003, *Theories of social remembering*. Philadelphia: Open University Press.
- Nielsen, Carsten D. 2004a, "Forsvar for fortiden", *Historisk Tidsskrift* 104, 1, 208-219.
- Nielsen, Carsten D. 2004b, "Tidsånd eller døgnflue", *Historisk Tidsskrift* 104, 2, 111-113.
- Nielsen, Carsten T. 1995, "Historiekultur og historiebevidsthed – alternative diskurser om historie", *Den Jyske Historiker. Historieformidling* ekstrainummer, 31-41.
- Nielsen, Carsten Tage (2010). "Historie er, hvad historie bruges til". Historieweb. URL: http://www.historieweb.dk/cms/upload/news_120_1949.pdf
- Nielsen Kayser, Niels 2010, *Historiens forvandlinger – Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nielsen, Vagn O. 2006, "Skolemarxismens kulmination", *Historisk Tidsskrift*, 106, 2. 676-679.
- Nietzsche, Friedrich 1994, *Historiens nytte*. København: Gyldendal. Opr. 1874.
- Nora, Pierre 1996, "General Introduction. Between Memory and History", i: Nora, Pierre (eds), *Realms of memory: rethinking the French past*, 1, 1-20. New Haven: Columbia University Press.
- Persson, Fredrik 2008, *Skåne, Den farliga halvön*. Lund: Sekel.
- Popular Memory Group 1982, "Popular memory: theory, politics, method", i: Johnson, Richard et al (eds), *Making Histories*, 205-252. London: Hutschinson.
- Poulsen, Marianne 1999, *Historiebevidstheder*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Rosenzweig, Roy & Thelen, David 1998, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press.
- "Roundtable. Responses to Roy Resenzweig and David Thelen's The Presence of the Past", *The Public Historian*, 22, 2000, 9-44.
- Rüsen, Jörn 1992, "Geschichtskultur als Forschungsproblem", i: Fröhlich, Klaus et al. (eds), *Geschichtskultur*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlagsgesellschaft.

- Rüsen, Jörn 1994, *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln: Böhlau.
- Rüsen, Jörn 1997, "Geschichtskultur", i Bergmann, Klaus et al (eds), *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, 38-41. Hannover: Kallmeyersche.
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul (eds) 1992, *The myths we live by*. London: Routledge.
- Samuel, Raphael 1994, *Theatres of Memory*. London: Verso.
- Stugu, Ola S. 2008, *Historie i bruk*. Oslo: Samlaget.
- Thomsen, Anders H. 2006, "Skolemarxismens kulmination og debatten om faghæftet 'Historie 1981'", *Historisk Tidsskrift* 106, 1, 134-167.
- Thomsen, Anders H. "Replik til Vagn Oluf Nielsen", *Historisk Tidsskrift* 106, 2, 680-683.
- Thomsen, Anders H. 2007, "Faghæftet '1984' og paradigmeskiftet i historiedidaktikken", *Historisk Tidsskrift*, 107, 1, 149-183.
- Thomsen, Anders H. 2007, "Replik til Bernard Eric Jensen", *Historisk Tidsskrift*, 108, 1, 236-240.
- Thomson, Alistair 1994, *Anzac memories: living with the legend*. London: Oxford University Press.
- Warring, Anette 1996, "Kollektiv erindring – et brugbart begreb?", i: Jensen, Bernard E. m.fl. (red.), *Erindringens og glemslens politik*, 205-233. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Warring, Anette 2000, "Historieformidling – i et demokratisk perspektiv", i: Jensen, Bernard E. (red.), *At bruge historie – i en sen-/postmoderne tid*, 179-194. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Warring, Anette 2002, "Mindeceremonier og fortidsforvaltning", i: Langen, Ulrik (red.), *Ritualernes magt*, 217-245. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Warring, Anette 2003, "Erindringsfællesskab og erindringspolitik som magtvilkår og magtmiddel", i: Christiansen, Peter M. & Togeby, Lise, *På sporet af magten*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Warring, Anette 2004, *Historie, magt og identitet. Grundlovsfejringer gennem 150 år*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Welzer, Harald et al, 2002, *'Opa war kein Nazi'. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt/M: Fischer.
- Welzer, Harald (ed.) 2007, *Der Krieg der Erinnerung: Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. Frankfurt am Main: S. Fischers Verlag.
- Young, James 1993, *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. London: Yale University Press.

ANETTE WARRING,
PH.D., PROFESSOR,
INSTITUT FOR KULTUR & IDENTITET,
ROSKILDE UNIVERSITET.

ABSTRACT

Artiklen introducerer en række af historiebrugs- og erindringsforskningsfeltets centrale begreber og bidrag samt konkretiserer de teoretiske og begrebsmæssige diskussioner med eksempler på, hvordan forskellige forskere og forskningstraditioner har søgt at håndtere nogle af forskningsfeltets udfordringer. I artiklen følges den vej, som forskningsfeltet med international inspiration har taget i dansk sammenhæng: fra 1980'ernes tysk inspirerede historiedidaktiske og udvidede historiografiske interesse for historie uden for videnskabs- og undervisningsverdenen, over orienteringen mod den omfattende og flerfaglige internationale erindringsforskning i 1990'erne til den begrebsmæssige prioritering af historiebrug i det nye årtusinde inden for historiefaget. En stor del af den historiske forskning omhandler, hvordan erindring og historie produceres, institutionaliseres og bruges til bestemte, oftest politiske formål. Men der kan samtidig iagttages en forskydning i forskningen fra erindringens repræsentationer og indhold til almindelige menneskers aktive erindringsarbejde. Artiklens forfatter anser denne interesse for, hvordan menneskers aktivt skaber, omformer og sammenfletter erindringer og bruger historie til forskellige formål i forskellige livssammenhænge som forskningsfeltets største og mest perspektivrige udfordring. Det er desuden artiklens opfattelse, at udviklingen af forskning i historiebrug vil blive mest frugtbar, hvis det fortsat sker i udveksling med andre fag og discipliner.